

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Architectenwoning van Fried Verschuren in Gent (Sint-Amandsberg)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Architectenwoning van Fried Verschuren, Gent (Sint-Amandsberg), Staf
Bruggenstraat 80 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/44021/128.1

Veerle De Houwer

4/10/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	5
1.3.1.	Exterieur	5
1.3.2.	Interieur	8
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	13
2.	Evaluerend gedeelte	13
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	13
2.1.1.	Situering van Fried Verschuren en zijn oeuvre	13
2.1.2.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	25
2.2.	Motivering van het type bescherming	26
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	27
2.4.	Juridische toestand	27
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	27
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	27
3.	Beheersvisie	27
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	27
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	27
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	28
4.	Bronnen	28
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	30
5.1.	Omgevingsplan	30
5.2.	Documentatie	30
5.3.	Cultuurgoeederen	30
5.4.	Criterionota	30

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Het beschermingsdossier voor de architectenwoning van Fried Verschuren kadert in de herinventarisatie van het bouwkundig erfgoed in Gent, die tijdens deze regeerperiode focust op naoorlogse architectuur in Gent en deelgemeenten. Het pand werd geselecteerd na veldwerk en selectie van de inventarisaties in de deelgemeentes, gesteund op archief- en literatuuronderzoek. Daarnaast werd het afgetoetst aan de criterianota architectenwoningen¹.

1.1. Situering

De architectenwoning van Fried Verschuren is gelegen in een rustige, groene woonwijk ten noorden van het centrum van Sint-Amandsberg. Het vrijstaande pand is ingeplant op het laatste perceel in de rij, dat aan de achterzijde aansluit op een gemeentelijk park.

De bescherming van de architectenwoning van Fried Verschuren omvat cultuurogoederen die besproken en gemotiveerd worden in bijlage 5.3. Cultuurogoederen.

1.2. Historisch overzicht

De architectenwoning van Fried Verschuren werd ontworpen in 1974² en opgetrokken conform een op 29 oktober 1975 goedgekeurde bouwaanvraag³. De woning werd gebouwd vanaf 1976 en bewoond vanaf 1983.⁴ Tijdens de bouw werd op een aantal punten afgeweken van de bouwaanvraag om in het interieur meer openheid te creëren, bijvoorbeeld door de keuze voor een spiltrap op de verdieping, waardoor ook het opzet van de badkamer wijzigde. De woning werd gebouwd met een bouwpremie⁵. De bewoonbare oppervlakte bedraagt hierdoor net geen 125m².⁶

Fried en Lieva Verschuren-Nonneman woonden in de buurt, aan de Hoge Weg 204 in Sint-Amandsberg, toen het bouwperceel, destijds grenzend aan een voetbalveld, te koop kwam. De bouwgrond was volgens Fried Verschuren niet "lang, smal en onnozel"⁷, zoals gebruikelijk in stedelijke context, maar breed en bood hierdoor de mogelijkheid om een woning te bouwen in nauw contact met de omringende tuin. De woning werd, op het beton van de kelder na, eigenhandig en tot in de kleinste details gerealiseerd door de architect en zijn vier zonen. Het geheel getuigt van een zeer hoge afwerkingsgraad. Tal van innovatieve technieken naar eigen vinding werden aangewend tijdens het bouwproces, onder meer met het oog op een grote energie-efficiëntie. Enkele onderdelen van de woning werden nog niet uitgevoerd of geplaatst, maar zijn wel al aanwezig of ontworpen.

"Ons huis. Dit is een sculptuur, in verlangen één met de Natuur. 't Lijkt op een huis, je kunt er ook in wonen in de volste vrijheid, om te kunnen babbelen met de bewoners, met 'Natuur', waarvan je een levend-geworden stukje bent en terug naar zal heengaan. Je laat iets achter...

Om te onthouden wat nadenk-zoek-voelen is, materieel realiserend-geschreven in de gestalte van 'mijn huis'. Elk stuk hout is om te strelen, elke steen is om te strelen. Het huis is om te strelen, een sculptuur in wording..."⁸

¹ Onroerend Erfgoed, Criterianota 'Eigen woning architecten', (S.N., 2007).

² Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a. samengesteld door Fried Verschuren in 2017. Uit: 2. Curriculum specifiek leraarschap in relatie tot de ontwikkeling van een eigen-geïntegreerde architectuur-theoretisch en bouwkundig ontwerpgericht onderwijs, 06.

³ Stadsarchief Gent, bouwaanvragen Sint-Amandsberg, 75-199.

⁴ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3. Prospectieve werkbundel (1976-1988). 01.

⁵ De bouwaanvraag draagt de stempel 'Bouwpremie' en het plan bevat een vermelding van precieze maten en oppervlakten om tegemoet te komen aan bepaalde normen. Ook mondelinge informatie van Fried Verschuren bevestigt dat dit gedaan werd om in aanmerking te komen voor een bouwpremie.

⁶ Stadsarchief Gent, bouwaanvragen Sint-Amandsberg, 75-199.

⁷ Informatie verkregen van Fried Verschuren (20/09/2017).

⁸ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 1. Manifest over mijn maken.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

1.3.1. Exterieur

1.3.1.1. Algemeen

De woning is opgetrokken in een combinatie van houtskelet (Oregon Pine Selected) met baksteenbouw voor de zijgevels. Het grondplan van het houtskelet is een raster bestaande uit vierkanten van 1m20 op 1m20. De rastereenheid werd om pragmatische redenen zo gekozen, teneinde zo weinig mogelijk zaagverlies te hebben bij het plaatmateriaal dat gebruikt zou worden⁹. In de hoogte is het raster 2m52. De woning is 10 rastereenheden breed en 7.5 rastereenheden diep.

Het raster van de buitengevels van het houtskelet is ingevuld met verschillende elementen. Zelf ontworpen samengestelde panelen worden afgewisseld met vaste vlakken in driedubbel glas¹⁰ die rechtstreeks in het houtskelet werden geplaatst en zelf ontworpen opklapbare balustrades (blauw canvas of zwart geschilderd hout) ter hoogte van de balkons. Een aantal rastereenheden zijn ook ingevuld met zwart geschilderde houten platen. Een rastereenheid van de buitengevel van 1m20 breed en 2m52 hoog kan tot slot ook door combinaties van panelen en glas worden ingevuld of deels open worden gelaten. Een laatste specifiek element, dat op enkele plaatsen in de voorgevel zichtbaar is, zijn kleine, zwart geverniste, horizontaal gelamelleerde houten panelen – waarachter zich plooibare verluchttingsroosters naar eigen ontwerp bevinden.

1.3.1.2. Straatzijde

De woning is centraal ingeplant op een nagenoeg vierkant bouwperceel. De voorgevel loopt parallel aan de straat en is gericht op het noordwesten.

De voortuin wordt over bijna de gehele breedte begrensd door een lage tuinmuur, opgebouwd uit twee lagen betonsteen, afgeboord met een smalle, houten afdeklat. De voortuin is net als de rest van de tuin door de architect zelf aangeplant en bevat planten die typerend zijn voor de bouwperiode, met onder meer lavendel, een krulwilg en een opvallende Hemelboom (*Ailanthus altissima*).¹¹

"De voortuin rechts (...) voel ik als een pikturaal gebeuren. Ik schilder met planten, zo ontwerp ik de tuin. En de lavendel... tegen de industriestank selekteert zichzelf uit tegen de winterkou, samen met "onkruid" zoals klaproos, grote bereklauw, vingerhoedskruid, wilde aardbei, waterplanten enz. Een waterwilg rechts is tevens gordijn voor her hoekraam rechts van de zitplaats (...)"¹²

De begraasde oprit naar de garage aan de linkerkant, wordt vooraan rechts geflankeerd door een compact, laag, bijna kubusvormig volume, opgebouwd uit betonsteen en bekroond door een houten plantenbak, die gevuld is met lavendel. Het volume sluit aan op de tuinmuur. Het omvat de brievenbus en een kleine berging voor de vuilnisbakken afgesloten met een zwarte houten deur. Ook de bel is er op aangebracht – aldus accentueert het volume het begin van de 'woonkraal' en maakt het de bezoeker ervan bewust dat hij bij een eerste grens is aangekomen. Een smal pad van betonnen stapstenen leidt vervolgens naar de voordeur.

⁹ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 8 juni 2018.

¹⁰ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 9 maart 2018, tekst per e mail: Het is een sculptuur 2018, 02.

¹¹ Informatie verkregen van erfgoedonderzoeker 'Historische Tuinen en Parken' Herman Van den Bossche (22 november 2017). De Hemelboom wordt vandaag beschouwd als een invasieve soort en nieuwe aanplant ervan wordt afgeraden.

¹² Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 08.

"De kraal, de woonplaats in het landschap, herkenbaar gemaakt door een grensbepalende omranding van gelijk welke aard. Binnen de kraal begint de woning, de tuin is buiten-interieur, daarom ook de huisbel aan de straat."¹³

"De woning begint vanaf de kraal; wie de kraal binnenstapt worde deelachtig aan het wonen. Voor de bewoners wordt de grensoverschrijding informeel ervaren. Voor de bezoekers wordt de grensoverschrijding suggestief aangeboden (...)"¹⁴

Het exterieur van de woning wordt aan de straatzijde gekenmerkt door een dynamische opbouw in de hoogte, gecombineerd met verspringingen van het gevelvlak in de diepte. Het zwart geverniste houtskelet is duidelijk afleesbaar. Ondanks de vrij grote raampartijen maakt de woning aan de straatzijde een eerder gesloten indruk, door de bewuste keuze voor driedubbele beglazing.¹⁵ Het linkerdeel van de voorgevel is breder dan het rechterdeel – zes 'eenheden' van het gevelskelet ten opzichte van vier.

De hellende daken zijn bedekt met zwarte Lummerzheim-panelen. Deze panelen werden door Fried Verschuren zelf ontwikkeld en zijn aan de buitenzijde opgebouwd uit multiplex sandwichpanelen, waartussen zes cm polyurethaanschuim is geplaatst. Ze worden afgewerkt met een damp scherm en drie lagen 'Ruberoid' dakbedekking. Aan de binnenzijde worden deze panelen nogmaals geïsoleerd met 5cm steenwol-mat en afgewerkt met een witte meubelplaat van 2cm dik.¹⁶ Ook de constructie van de goten is bijzonder, in die zin dat ze volledig zijn opgebouwd uit hout, zonder zink. De regenafvoeren zijn vervaardigd uit koper en zijn geplaatst in koperen afstandhouders naar eigen ontwerp.

"Zo is mijn goot ook hout zonder mèèr (er iets technisch aan te moeten toevoegen), tussenruimtelijk met reflectiescheerlicht en zonder opstroepeinden. Mijn regenwaterafvoerpijpen eveneens met eigen kopertechnieken gemaakt om aan de miljeuverloedering te kunnen weerstaan, maar vooral om de luchtigheid van de tussenruimtelijkheid in elk detail te kunnen aanschouwen."¹⁷

Het rechterdeel van de woning is 1m26 lager dan het linker en de volumes aan de straatzijde zijn ook 1m26 lager dan deze aan de tuinzijde. De tussenliggende frontale en laterale gevelvlakken die zo bovenaan ontstaan (voor een deel vergelijkbaar met deze van de Soholm I huizen van Arne Jacobsen), zijn hoofzakelijk van glas voorzien, wat voor een variabele lichtinval tot in de kern van de woning zorgt.

De gevelpanelen op eerste verdiepingen van het linker en het rechter geveldeel zijn ofwel tot op 1/3 van de hoogte ingevuld met een zelf ontworpen samengesteld paneel en verder voorzien van glas (ter hoogte van de kinderslaapkamer in het linkerdeel en ter hoogte van de zitkamer in het rechterdeel), ofwel tot op 1/3 van de hoogte voorzien van een opklapbare balustrade voorzien van blauw canvas en verder open gelaten (ter hoogte van het balkon in het linkerdeel). Bijzonder is dat één van de houten panelen die de achterwand van het balkon vormen, ook gedeeltelijk opklapbaar is en dienst kan doen als tafel.¹⁸ Het linkerdeel van de voorgevel wordt op het gelijkvloers doorbroken door de garagepoort en de voordeur, beide uitgevoerd in vlakke, zwart geschilderde houten platen. Rechts van de voordeur is een glasvlak voorzien. Het rechter geveldeel wordt ter hoogte van het souterrain doorbroken door een lichtstrook.

Tot slot verspringen ook verschillende onderdelen van het gevelvlak in de diepte tegenover elkaar en reflecteren ze zo de binnenindeling. De eerste verdieping van het linkerdeel

¹³ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 9. Deel uit mijn cursus architecturaal ontwerpen, 3^e jaar architectuur. Horizon-ervaringen vanuit een 10-tal bijzondere benaderingen, 4-7.

¹⁴ Idem, 05.

¹⁵ Idem, 07.

¹⁶ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 9 maart 2018, tekst per e mail: Het is een sculptuur 2018, 03.

¹⁷ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 06.

¹⁸ Idem, 08.

kraagt licht uit ten opzichte van het gelijkvloers. Ter hoogte van de voordeur springt het gevelvlak verder in, zodat een beschut portaal ontstaat. Boven dit portaal, op de eerste verdieping, is een balkon uitgewerkt.

De eerste verdieping van het rechterdeel van de voorgevel (waarachter zich de 'zitkamer' bevindt) kraagt uit boven het souterrain. Onder de oversteek is een rechthoekige vijver voorzien, evenals een glasstrook die een bijkomende slaapkamer in het souterrain (nu in gebruik als werkplaats) van licht voorziet.

1.3.1.3. Tuinzijde

De gevel aan de tuinzijde is meer gesloten opgevat dan die aan de straatzijde. Ook hier is er weer een verschil in hoogte tussen het lagere linkerdeel van vier rastereenheden breed en het hogere rechterdeel van zes rastereenheden. Het houtskelet is ook aan de tuinzijde duidelijk afleesbaar. Goten en regenafvoeren zijn hier op dezelfde manier uitgewerkt als bij de voorgevel.

De gevel van het smallere linkerdeel van de tuingevel is vlak uitgewerkt. Op het gelijkvloers is het houtskelet er ingevuld met panelen die voor 1/3 (onderaan) uit het zelf ontworpen samengestelde paneel bestaan en voor 2/3 uit glas. Op de verdieping zijn hier volledige samengestelde panelen geplaatst.

Het bredere rechterdeel van de tuingevel is levendiger opgevat. De bovenste halve bouwlaag is hier volledig met samengestelde panelen ingevuld.

Op de eerste verdieping zijn de eerste drie rastereenheden links variabel ingevuld met gehele of gedeeltelijke samengestelde gevelpanelen en glasvlakken. Het derde stuk bestaat volledig uit glas en kan voor het tweede stuk (een volledig paneel) schuiven. Aldus ontstaat een experimenteel zonnepaneel, dat voor bijkomende warmte kan zorgen.

De drie rastereenheden rechts op de eerste verdieping zijn uitgewerkt als een balkon. De leuning wordt gevormd door opklapbare, rechthoekige panelen in zwart geschilderd hout (oorspronkelijk blauw canvas).

Op de benedenverdieping springt het gevelvlak van het rechterdeel van de tuingevel terug over de volledige breedte, waardoor een overdekt terras ontstaat, dat nog vergroot wordt door het balkon erboven. Het terras, voorzien van een houten plankenvloer, is ook toegankelijk via een deur in de zijgevel van het linker geveldeel. Deze deur is momenteel nog een massief, zwart geschilderd, vlak houten paneel, maar het is de bedoeling om haar op termijn te vervangen door een glazen deur (al gemaakt en aanwezig in de woning), zodat nog meer contact met de tuin ontstaat. De zes geveldelen op het gelijkvloers achter het overdekte terras zijn hier variabel ingevuld met gehele of gedeeltelijke panelen en glasvlakken. De aanwezigheid van de keuken is duidelijk afleesbaar door een smal bandvenster dat doorloopt van de tweede tot de vierde rastereenheid. De vijfde is ingevuld met een massieve, zwart geschilderde houten deur.

In de tuin achter de woning, een grasveld omzoomd met struiken, zijn nog twee constructies met een praktisch nut aanwezig. Het gaat om een werfkeet, van straatzijde gezien rechts achteraan op het perceel en door begroeiing aan het zicht onttrokken en een serre rechts naast de woning (van tuinzijde gezien).

1.3.1.4. Zijgevels

De zijgevels van de woning zijn opgebouwd uit rode baksteen. Ze zijn grotendeels blind en worden slechts doorbroken door enkele kleine, strategisch geplaatste vensters en andere openingen, voorzien van houten schrijnwerk. De rechter zijgevel wordt bovenaan, aan de kant van de straat eveneens doorbroken door een smalle lichtstrook. In de linker zijgevel is op het gelijkvloers een opening voorzien naar de tuin, momenteel ingevuld met een zwart geschilderd, vlak houten paneel.

1.3.2. Interieur

1.3.2.1. Algemeen

De woning is binnenin opgebouwd met een splitlevelstructuur. Het grondplan valt ongeveer in vier kwadranten in te delen, twee bredere links en twee smallere rechts. Het splitleveleffect ontstaat doordat het kwadrant rechts vooraan aan straatzijde van een souterrain is voorzien, waardoor deze hoek van de woning qua niveaus afwijkt van de rest. Bij de drie andere kwadranten is het vloerniveau per verdieping wel gelijk. Inwendig kan de skeletstructuur ingevuld zijn met tussenwanden in baksteen, deuren (vlakke houten panelen, geschilderd of bedekt met tapijt) en lichte (schuif)wanden. Ook enkele glasvlakken komen voor, eerder uit veiligheidsoverwegingen ter hoogte van een trap. Belangrijk om te noteren is dat in het interieur de ruwbouw ook meteen de afwerking is. Het kleurenpalet is in de hele woning beperkt gehouden: groentinten en vloeren in massief merbau of essen een tapijt in ongebleekte schapenwol - dus *Natuur“getrouw”*.¹⁹

Als we het huis op zich beschouwen zonder de tuin (die voor de architect wel integraal deel uitmaakt van de woning als '*buiteninterieur*'²⁰), zijn de belangrijkste ruimtes voor het gezinsleven, inclusief de badkamer, in open verbinding met elkaar dynamisch gerangschikt rond de centrale trappen. Fried Verschuren omschrijft dit principe zelf als een '*intercommunikatieve eenkamerwoning*'.²¹ De meer afgesloten slaapkamers bevinden zich in de periferie van de woning.

De houten skeletstructuur maakt deze openheid mogelijk. Houten vloeren kunnen naar believen worden ingeschoven in het skelet, variabele kamerhoogtes en verschuivingen van het vloerniveau worden mogelijk. Op begeleidende tekeningen is te zien dat bij het ontwerpen veel aandacht ging naar gewenste doorzichten en dialogen. De manier van werken doet denken aan het Raumplan van Loos²² – er wordt op deze manier optimaal gebruik gemaakt van het bouwvolume en er gaat weinig ruimte verloren aan circulatie, die hoofdzakelijk via de trappen gebeurt. Het stijgen en dalen via de trappen, met name via de spiltrap, zorgt voor een opeenvolging van ruimtelijke ervaringen (cfr. *promenade architecturale* van Le Corbusier).²³

"Door de ruimtelijke schikking met tussennivo's ervaar je in het huis diverse horizonten. De daarbij horende trappen zijn zodanig geïntegreerd zodat de begankenis van de trap daardoor ook een stijgende of dalende ervaring wordt. Het worde dus meer dan trap zijn, want door het bestijgen of het afdalen wordt de ruimtelijke ervaring integraal versterkt (...)"²⁴

1.3.2.2. Inkomhal

De ingang bevindt zich vrij centraal in de voorgevel. De voordeur, bestaande uit een vol, aan de binnenzijde wit geschilderd paneel, wordt aan de rechterzijde door een glasvlak geflankeerd. De rechthoekige inkomhal heeft aan de linkerzijde een gesloten wand, met grijs tapijt bekleed en doorbroken door twee deuren, eveneens met grijs tapijt bekleed en respectievelijk toegang gevend tot het toilet (hedendaagse inrichting, met hoge hoekspiegel in de rechterachterhoek) en de garage. Rechtdoor en aan de rechterkant heeft de inkomhal respectievelijk doorzichten naar de keuken op hetzelfde vloerniveau en naar de zitkamer die 1m26 hoger ligt.

Het eerste deel van de vloer van de inkomhal is volledig bedekt met een kokosmat. Ter hoogte van de trap naar de zitkamer gaat de vloer over in een houten plankenvloer. In het

¹⁹ Idem, 42.

²⁰ Idem, 09.

²¹ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 9 maart 2018, tekst per e mail: Het is een sculptuur 2018, 02.

²² RISSELADA M. ed. 2008: *Raumplan Versus Plan Libre. Adolf Loos/Le Corbusier*, Amsterdam, 34-35. Online raadpleegbaar via Google Books.

²³ SAMUEL F. 2007: *Le Corbusier in Detail*, London, 89 [online], <https://www.slideshare.net/liestiab/architecture-le-corbusier-in-detailflora-samuel> (geraadpleegd op 14/05/2018).

²⁴ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 11.

plafond van de inkomhal is de houtskeletstructuur duidelijk waarneembaar. Het plafond is opgebouwd uit witte meubelpanelen.

Het meest opvallende element in de inkomhal is de trap naar de zitkamer op de tussenverdieping aan de rechterkant. De uiterst zorgvuldig opgeschuurde en geverniste houten trap, door Fried Verschuren zelf ontworpen en gemaakt, is in wezen een multifunctioneel meubel met zit- en opbergruimte, waar de telefoon en vroeger ook het faxtoestel een plaats vonden, naast een verwarmingselement. De trap is een rechte steektrap, die aan de rechterkant sculpturaal is opgevat om de diverse functies mogelijk te maken. De traptreden, opgebouwd uit merbau zijn deels bedekt met een wit, wollen tapijt. De stootborden bestaan uit donkergroen geschilderde, houten panelen.

1.3.2.3. Garage

Het houtskelet in de garage is momenteel nog niet afgewerkt. De ruimte geeft een goed beeld van hoe de woning oorspronkelijk was, voor het hout werd opgeschuurd en gevernist. De ruimte is nu in gebruik als opslag. De mogelijkheid bestaat om de garage om te vormen tot extra kamer en een carport voor de auto te voorzien langs de noordoostgevel. De garage heeft een opening in de zijgevel, nu ingevuld met een vast paneel, die eventueel een deur zou kunnen worden. Op die manier, mits aanpassing van nog een aantal andere ruimtes, kan in de woning nog een kleine studio gecreëerd worden.

1.3.2.4. Kelder en slaapkamer souterrain

Aan de rechterkant van de inkomhal, tussen de trap naar de zitkamer en de keuken bevindt zich nog een tweede trap die leidt naar een overloop van waar er toegang is tot de kelder (te situeren onder de inkomhal en de garage) en een slaapkamer in het souterrain aan straatzijde, die momenteel nog niet is afgewerkt en als werkplaats dienst doet.

Een praktisch element in de kelder is de compacte vaste voorraadkast die zich vlak naast de deur bevindt, zodat de meest courante voorraad kan aangesproken worden zonder effectief tot in de kelder te moeten gaan.

De slaapkamer die nu dienst doet als werkplaats heeft een bandraam²⁵ aan straatzijde. Doordat het vloerniveau van de zitkamer boven deze slaapkamer hoger is dan dit van de naastgelegen eetkamer aan tuinzijde, ontstaat een lichtopening in het skelet, die eveneens voor 1/3 met glas is ingevuld. De slaapkamer wordt verder verlicht door een klein venster in de zuidwestelijke zijgevel.

1.3.2.5. Keuken en wasplaats

De compacte keuken met aansluitende wasplaats bevindt zich in het verlengde van de inkomhal en strekt zich verder uit achter de garage. In de ontwerpfilosofie van de architect, waarin de tuin een volwaardig deel is van de woning, ligt de keuken niet achteraan, maar centraal. Een bandraam²⁶ geeft wie staat te koken of af te wassen een goed zicht op de tuin, in plaats van te kijken op 'vogeltjes op faiencetegels'.²⁷ Aan de linkerzijde sluit op de keuken een wasplaats aan, deels afgescheiden door een muur in witgeschilderde baksteen van één rastereenheid breed. De keukenvloer is een essen parketvloer, ter hoogte van het aanrecht aangevuld met rechthoekige, ecru-getinte, keramische tegels. Deze vloerbedekking loopt ook door in de wasplaats, van waaruit er toegang is tot de tuin. Beide ruimtes hebben een plafond uit geverniste multiplexplaat, de balken van de skeletstructuur zijn duidelijk waarneembaar.

Het vaste keukenmeubilair is door Fried Verschuren zelf ontworpen. Het balkvormige aanrecht van drie rastereenheden breed is tegen de tuingevel ingebracht. Het bestaat uit een houten werkblad dat aan de linkerkant op het houtskelet aansluit en aan de rechterkant op een brede, houten steun rust. De horizontale planken waaruit het werkblad is opgebouwd, lopen bijna naadloos door in de verticale planken van de steun. Onder het werkblad zijn greeploze keukenkastjes in gevernist merbau en keukentoestellen met donkergroene fronten ingebracht. Bijzonder aan het keukenontwerp is verder dat het gebruik van gewone scharnieren op de zijkant van kastdeuren vermeden wordt en ze

²⁵ Glazen panelen in het houtskelet geplaatst.

²⁶ Glazen panelen in het houtskelet geplaatst.

²⁷ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 09.

vervangen worden door zelf ontworpen stiftscharnieren onderaan en bovenaan. Ook faience wordt geweerd; naast het keramische kookvuur uiterst links is een koperen spatwand voorzien.

De vierkante bovenkasten tussen de gevelkolommen in dit deel van de keuken hebben fronten in wit plaatmateriaal, gevat in randen in merbau.

Ook de tegenoverliggende wand is van een hangende keukenkast voorzien, met onderaan vier afgesloten kastjes met vierkante fronten opgebouwd uit wit plaatmateriaal met een rand in merbau en erboven twee dikke legplanken in glas, met glazen schuifdeuren, die naadloos aansluiten op het houtskelet aan de linkerkant en op het bakstenen muurvlak aan de rechterkant.

Door het materiaalgebruik en de sobere vormgeving roept de keuken herinneringen op aan het Scandinavische modernisme.²⁸

1.3.2.6. Eetkamer

De eetkamer met vierkant grondplan sluit langs de tuinzijde van de woning aan de rechterkant aan op de keuken. Langs de kant van de tuin is ze voorzien van ramen over bijna de volledige hoogte. De vensterbanken kunnen hier eveneens als zitbank dienst doen. Het houtskelet loopt in deze ruimte naar achter door en steekt uit voorbij de bakstenen zuidwestwand. De opening die zo ontstaat is aan de kant van deze wand ingevuld met glas – aan de tegenoverliggende wand is een deur ingebracht naar het overdekte terras, momenteel nog ingevuld met een massief paneel (binnen wit en buiten zwart geschilderd), maar bedoeld om te worden vervangen door glas. De eetkamer heeft een houten vloer en een plafond bestaande uit witte meubelpanelen, gevat in het houtskelet. De baksteen van de zuidwestwand is zichtbaar gelaten. Deze wand wordt verder op twee plaatsen door lichtopeningen doorbroken, waarvan één, vrij centraal in de muur, in de dikte van de spouwmuur (39cm) is ingewerkt en achter de binnenmuur verder naar boven doorloopt. Vanuit de eetkamer is er een vrij doorzicht naar de zitkamer aan straatzijde, waarvan het vloerniveau 1m26 hoger ligt. Beide ruimtes zijn rechtstreeks met elkaar verbonden door een open, rechte steektrap in merbau. De openingen in de skeletstructuur onder deze steektrap zijn om veiligheidsredenen ingevuld met glas.

De eenvoudige verlichtingsarmaturen in deze ruimte werden door Fried Verschuren zelf ontworpen en uitgevoerd in koper. De lampen worden deels afgeschermd door koperen kapjes, aan de kant van de zitkamer, zodat wie van daaruit naar de tuin kijkt niet gehinderd wordt door het licht. De verwarmingsconvectoren in deze ruimte zijn voorzien van houten omkastingen, met bovenaan een groen geverfde klapdeur, met een centrale, halfronde opening als greep.

1.3.2.7. Zitkamer

De zitkamer is een hoge ruimte met naar straatzijde schuin aflopend plafond. Ze bevindt zich rechts van de inkomhal, boven het souterrain. Dankzij de open skeletstructuur van de woning zijn er van in deze kamer doorzichten naar de badkamerruimte links op de eerste verdieping, naar de eetkamer en de tuin erachter en naar het bureau van de architect boven de eetkamer. De vloer van de zitkamer is voorzien van een gebroken wit wollen vast tapijt, met uitzondering van een kleine zone in kops hout van blanke es en metaalplaat rond de kachel. De plafondpanelen gevat in de skeletstructuur zijn witte meubelpanelen.

De meest opvallende wand in deze ruimte is de opengewerkte zuidoostwand, gericht naar de tuin. 1m26 boven het vloerniveau van de zitkamer is hier in het houtskelet de vloer van het bureau ingeschoven. De eigenlijke bureauruimte wordt deels aan het zicht onttrokken door een halfhoge wand (de achterwand van de plannenkast). De ruimte tussen het bureau en de zitkamer wordt ingenomen door wat Fried Verschuren zelf als een '*altaar*' omschrijft²⁹

²⁸ S.N. 2017: Danish modernism: 1950s Jorn Utzon-designed modernist property in Helsingor, Denmark [online] <http://www.wowhaus.co.uk/2017/01/16/danish-modernism-1950s-jorn-utzon-designed-modernist-property-in-helsingor-denmark/> (geraadpleegd op 14/05/2018).

²⁹ Informatie verkregen van Fried Verschuren (20/09/2017).

– een uitstalruimte voor eigen kunstwerken en andere voorwerpen met een bijzondere betekenis voor de bewoners.

Ook de uitwerking van de zuidwestwand in ongeschilderde baksteen, met de centrale, vrijstaande, hoekige gietijzeren kachel van het Zweedse merk Handöl is bijzonder door de aanwezigheid van het zogenoemde 'zonnewijzerraam'³⁰ met spiegel in de linker bovenhoek en de smalle lichtstrook (zie Notre Dame du Haut, Ronchamp Le Corbusier) tussen het baksteenmetselwerk en het dak. Het baksteenmetselwerk van de muur achter de kachel is als het ware een stukje uit het muurvlak geschoven om links een tussenmuurtje te creëren, waarachter het TV-toestel kan worden opgesteld. Het tussenmuurtje, dat met een metalen plaat is afgedekt, houdt de stralingswarmte van de kachel langer vast in de ruimte. Eveneens bijzonder is de opening in de muur rechts van de kachel, waarin de houtvoorraad kan worden gelegd. Ze is voorzien van een in de muur ingewerkt, verborgen raampje, dat ook in dit donkere hoekje voor de nodige lichtinval zorgt. Het houtskelet loopt ook langs deze wand verder naar voren door dan de bakstenen muur. De opening die zo ontstaat, is ingevuld met glas.

De wand aan straatzijde is hoofzakelijk in glas uitgewerkt. Onder de glaspartijen zijn groene verwarmingsconvectoren met vaste omkasting geplaatst, afgewisseld met kasten met groen geschilderde schuifdeuren – een ontwerp dat vergelijkbaar is met dit voor de convectoren in de eetkamer, maar met een doorlopende omkasting in hout, die eveneens als zitbank voor het raam dienst kan doen.

De noordoostwand van deze kamer is voor twee derde opengewerkt en geeft zo een visuele band met de badkamer op de eerste verdieping. De zitkamer staat in verbinding met de overloop van het volgende woonniveau door een open, rechte steektrap uit merbau.

Het meubilair in de zitkamer, werd op de verlichting, enkele eenvoudige bijzettafeltjes en een paar stoelkussens na, niet door Fried Verschuren zelf ontworpen. Ook de salontafel is geen eigen ontwerp, maar bestaat uit zes kleine, vierkante Caprontafeltjes, die door middel van een toegevoegde, eenvoudige, houten omkadering van eigen vinding als één tafel dienst kunnen doen.

De koperen verlichtingsarmaturen, aangebracht op het houtskelet als 'stamscheuten die het avondlicht dragen'³¹, zijn eveneens een eigen ontwerp. De hoekige koperen kapjes zijn opgebouwd uit driehoeken met een spleet ertussen, waartussen het licht straalt.

"Tot en met de lichtarmaturen, ik maak het zelf. Een bijzondere voorliefde voor koperdrijven heb ik van mijn moeder geërfd. Ze was bedreven in koperdrijven. Voor een lichtstaander speel ik het spel van de tweedeling en de tussenruimtelijke dynamische spanning. (...) tussen elk vingervlak heb je tussenruimtelijk spleetlicht, terwijl de lamp zelf door de reflectie van de kopergloed een bijzonder warm licht schenkt."³²

1.3.2.8. Badkamerruimte

De badkamerruimte met toilet staat in open verbinding met de andere ruimtes voor familiaal samenzijn. Vanuit de badkuip zijn er doorzichten naar de zitkamer en de eetkamer.

"Op nivo 1. Als je in water uitrust heb je, met behoud van eventuele diskretie, een hele ruimtelijkheid vóór je. Door de wijze hoe ik doorheen het dak de zon binnen breng, is deze ruimtelijke ervaring zeer variabel."³³

³⁰ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 19: "Dit raam is tevens een zonnewijzerraam en door op de linkerflank een spiegel te plaatsen krijgen we een dubbellichtrefleks in de namiddag tot in de vooravond; tegelijk achterlicht en voorlicht op een veranderlijke plaats (...) een kristallijneffect dat op foto niet te vatten is".

³¹ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 4-c, didactisch beeldmateriaal.

³² Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 13.

³³ Idem, 10

*Alles bijeen, alles in communicatie, en toch veel privatie-aanbod zelfs vanuit een dagelijks drijvend liggend uitrusten is de communicatie aangeboden. Zowel met de volle maan, zowel met het tuinige, zowel met de woonkamer-ervaring. En rondom naar boven (...)*³⁴

Het toilet is wel met een spiegel afgescheiden en voorzien van een luchtafvoersysteem naar eigen ontwerp.

De badkamerruimte op onregelmatig grondplan is een totaalconcept ontworpen door Fried Verschuren dat bijzonder sculpturaal is opgevat en moeilijk tot in het detail te beschrijven is. Ze sluit aan op de voorgevel en wordt verder door spiegelwanden tot op ongeveer twee meter hoogte van het noorden tot het zuidoosten gedeeltelijk afgescheiden van de rest van dit woonniveau. De badkamervloer van ongelijke hoogte bestaat uit hout, met enkele delen in gebroken wit vast tapijt. Het plafond van de ruimte bestaat uit witte meubelpanelen, gevat in het houtskelet.

Wit vast tapijt is eveneens aangebracht op de verplaatsbare wand rond het centraal geplaatste ligbad, dat geflankeerd wordt een halfronde, houten module waar de kraan is op aangebracht. Het hangtoilet links van het bad wordt geflankeerd door een kastje met een spiegel en is opgehangen aan een houten constructie die eveneens als plantenbak dienst doet. Achter het bad is een hoekige spiegelwand met ingewerkte kast uitgewerkt, rechts van het bad een vergelijkbare wand rond de spoelbak. Als materialen voor de kasten en het werkblad wordt gevernist merbau afgewisseld met groen geschilderde houten panelen. Een opvallend element zijn de driehoekige, groen geschilderde houten plantenbakken die de badkamer visueel in de hoogte begrenzen. De bovenkant van de noordwestelijke badkamerwand is afgewerkt met een soort koperfolie.

Een opvallend verbindend element in de woning is de open houten spiltrap die de badkamer verbindt met de hoger gelegen ruimtes. Het is een ingenieuze constructie die volledig door Fried Verschuren werd ontworpen en uitgevoerd.

1.3.2.9. Bureau

Het bureau van Fried Verschuren bevindt zich op hetzelfde woonniveau als de badkamerruimte, maar rechts achteraan aan tuinzijde. Het is een ruimte met rechthoekig grondplan, die een open visuele relatie heeft met de lager gelegen zitkamer. De vloer is bedekt met eenzelfde gebroken witte vast tapijt als in de zitkamer. Ook de plafondpanelen zijn identiek. Er is rechtstreekse lichtinval door een glaspartij in de hoek aan tuinzijde van de zuidwestwand en eveneens door de glaspartij onder het hoger oplopende dak.

Het meubilair en de verlichtingselementen zijn grotendeels door Fried Verschuren ontworpen en uitgevoerd.

1.3.2.10. Ouderslaapkamer met balkon

De ouderslaapkamer ligt in de oostelijke hoek van de woning op de eerste verdieping aan de tuinzijde en is door een muur in witgeschilderd metselwerk afgescheiden van de kinderkamer op het noorden aan de straatzijde. Ook de noordoostwand is uitgevoerd in baksteen, die ongeschilderd werd gelaten. De slaapkamer heeft een houten plankenvloer en het plafond is uitgewerkt in panelen onbeschilderde multiplex, gevat tussen het houtskelet. De oostgevel van de slaapkamer is voorzien van twee grote glasvlakken met een houten gevelpaneel als borstwering en daarnaast een glazen deur, die uitgeeft op het balkon. De leuning van dit balkon is uitgevoerd in neerklapbare, zwarte panelen. Een schuin vlak tegen deze leuning is voorzien van reflecterende folie en zorgt voor een weerkaatsing van licht en zonnewarmte.³⁵

Bijzonder is dat de wand, die de ouderslaapkamer scheidt van de overloop, opgevat is als een schuifwand. Desgewenst kan de wand worden teruggeschoven, zodat een meer open verbinding met de overloop ontstaat en deze mits het plaatsen van bijkomende lichte wanden zelfs bij de slaapkamer kan worden gevoegd.

³⁴ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 4-c.

³⁵ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 10.

1.3.2.11. *Kinderkamers*

De kinderkamer op het noorden aan straatzijde op de eerste verdieping heeft drie muren in baksteen, de noordoostelijke buitenmuur en de binnenmuren die haar scheiden van de badkamer en de ouderslaapkamer. Alleen deze laatste wand is wit geschilderd, bij de andere twee is de baksteen zichtbaar gelaten. De wand aan de kant van de voorgevel is voorzien van drie grote glasvlakken met een houten gevelpaneel als borstwering. Ook in de scheidingswand met de badkamer zijn bovenaan glasvlakken ingewerkt.

De vloer is bedekt met hetzelfde gebroken witte wollen tapijt als in de zitkamer, het plafond met de witte meubelpanelen die ook elders voorkomen.

Een eenvoudige houten tafel in de ruimte werd ontworpen door Fried Verschuren en uitgevoerd door één van zijn zonen.

De zolderruimte is eveneens ingericht als kinderkamer. De vloer is deels met grijs tapijt bedekt en deels met onbehandelde multiplex. Het plafond is voorzien van witgeschilderde meubelpanelen die in het houtskelet werden geplaatst. De ramen op het noordoosten zorgen voor een aangename lichtinval. Op de overloop op dit niveau is één van de openklapbare verluchtingspanelen naar eigen ontwerp van Fried Verschuren zichtbaar.

1.3.2.12. *Details*

Bij de uitvoering van de woning is over de uitwerking van tal van details goed nagedacht. Zo zijn de lichtschakelaars ook volgens een eigen ontwerp van Fried Verschuren uitgewerkt in koper en onderdelen met de kenmerkende donkergroene kleur. Niet alle lichtschakelaars konden al naar dit model worden vervaardigd.

Ook de uiteinden van de trapleuningen zijn vaak op een bijzondere manier uitgewerkt, bijvoorbeeld door ze van een inkeping te voorzien, zodat ook een slechtziende gewaarschuwd wordt dat het einde van de trap nadert.

Elektriciteitsleidingen zijn ingeslepen in het houtskelet, waarna de openingen zorgvuldig zijn opgevuld en het bijna niet meer waarneembaar is waar de leidingen zijn ingeslepen. Naast de technische innovaties naar eigen vinding is deze aandacht voor details en zorgvuldige afwerking kenmerkend voor de eigen woning van Fried Verschuren.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken op 06/09/2016 (zonder interieurbezoek), 20/09/2017, 10/11/2017 en 16/01/2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken bevindt het gebouw zich in een goede bouwfysische toestand. Het wordt momenteel nog bewoond door de architect en zijn echtgenote en verkeert in een prima staat van onderhoud.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Situering van Fried Verschuren en zijn oeuvre

*Jeugd*³⁶

Wilfried 'Fried' Verschuren werd geboren in Sint-Niklaas op 24 oktober 1936.

³⁶ De informatie over de jeugdjaren van Fried Verschuren is voor een deel afkomstig uit de informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: Een stukje geschiedenis: het familiaal contextuele, op hun vraag, aan de kinderen door mij uitgeschreven, s.d. en verder genoteerd tijdens verschillende gesprekken met Fried Verschuren

Zijn jeugd in deze textielstad is sterk bepalend voor zijn werk.³⁷ Zijn vader had een textiel fabriek en was voorzitter van de handelsrechtbank in Sint-Niklaas. Zijn moeder was de dochter van de eerste badkamerspecialist van het Waasland, een (amateur)kunstfotografe die veel reisde en een grote interesse had in kunst en cultuur. Het 'schone' van moeder en het 'juiste' (correcte en rechtvaardige) van vader waren levenslang doorwerkende invloeden voor zijn werk.³⁸

Ook het experiment was belangrijk – het zoeken naar de (volmaakte) oplossing voor een probleem. Dit begon van kindsbeen af, met het zelfstandig oplossen van vraagstukken als "hoe maak je van rechte bakstenen een ronde schoorsteen" of "hoe kan de Venus van Milo blijven staan zonder benen". Schoorsteen en Venus werden door Fried Verschuren als zevenjarige experimenteel nagemaakt in miniatuur en getuigden al op die zeer jonge leeftijd van zijn veelzijdige talent.³⁹ Waar zijn voorkeur van nature meer uitging naar beeldhouwen, werd dit van thuis uit niet gestimuleerd – in tegenstelling tot tekenen en schilderen, wat Fried thuis deed samen met zijn zus Bea of op de academie⁴⁰.

Door de architectuurtijdschriften, waarin de moderne badkamers van zijn grootvader werden afgebeeld, leerde hij de vooruitstrevende architectuur kennen. Van wezenlijke invloed was ook het modernistische huis in de Baron d'Hanisstraat in Sint-Niklaas waar hij in opgroeide. Het is een werk van architect André Verbeke, dat gekenmerkt wordt door een veelzijdige lichtinval. Op zijn twaalfde besloot Fried Verschuren om architect te worden. Door toedoen van dezelfde André Verbeke, een kennis van zijn vader, mocht hij naar Sint-Lucas in Gent gaan voor de zevenjarige architectuuropleiding.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vluchtte het gezin naar het platteland. De bevrijdende mogelijkheid tot lijfelijk contact met de natuur die Fried daar ervoer, zou steeds een belangrijke aandachtspunt blijven in zijn werk.⁴¹

Het experiment, het correcte, het 'schone' en het contact met de natuur zijn basisprincipes die in het werk van Fried Verschuren als architect terugkomen, met name in zijn eigen woning, onder meer in de vernieuwende technieken, de perfecte afwerking, de integratie van plastische kunsten en de keuze van en de inplanting op het bouwperceel.

Opleiding⁴²

Fried Verschuren studeerde architectuur aan het Sint-Lucasinstituut in Gent van 1952 tot 1959. Architectuur behelsde voor hem veel meer dan louter huizen bouwen. Van de architectuuropleiding verwachtte hij dan ook dat hij er zweefvliegtuigen, boten, tafels, en noem maar op zou leren maken. Dit was niet het geval, maar de hoofdmoot van de opleiding bestond er uit tekenen, wat hem ook beviel. Teken – lijnen trekken – zoeken. Ook: naar analogie met Le Corbusier, door schetsen ervaren en een ruimtelijk geheugen opbouwen - wat hij later als lesgever ook aan zijn studenten zou onderwijzen.⁴³

Op het moment dat Fried Verschuren er les volgde zocht het architectuuronderwijs in Sint-Lucas aansluiting bij het internationaal modernisme.⁴⁴ Of er in de tweede helft van de jaren 1950 veel rechtstreeks in de lessen werd aangeboden valt echter te betwijfelen. Van der Perre schrijft hierover:

"Voor een aantal lekenleraars met beroepspraktijk, die zelf maar een Sint-Lucasopleiding volgens het programma van voor 1949 achter de rug hadden, was hun onderwijs een slecht betaald bijambt. Door het feit dat velen van die lekenleraars hun kennis van de architectuur alleen uit hun beroepspraktijk putten,

³⁷ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 5. Een stukje geschiedenis: jeugd en opgroei in het familiaal contextuele.

³⁸ Idem en gesprek 20 september 2017..

³⁹ Informatie verstrekt door Fried Verschuren (20/09/17).

⁴⁰ Informatie verstrekt door Fried Verschuren, tekst 'Jeugdherinnering en picturaal werk stimulering', 8 juni 2018.

⁴¹ Informatie verstrekt door Fried Verschuren (20/09/17).

⁴² Informatie opgetekend tijdens gesprekken met Fried Verschuren op 20 september en 10 november 2017, tenzij anders aangegeven in voetnoot.

⁴³ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 7. Schetsen en ontwerpschetsen; thema-deel uit mijn cursus ontwerpen, 3-1.

⁴⁴ VAN DER PERRE D., 2003: *Op de grens van twee werelden. Beeld van het architectuuronderwijs aan het Sint-Lucasinstituut te Gent in de periode 1919-1965/1974*, 78-87.

*hadden zij te weinig inhoudelijke bagage om inhoudelijk bij te dragen tot het architectuurdebat.*⁴⁵

Wel werd het modernisme onder meer geïntroduceerd in avondlezingen, kritische artikels in het blad *Schets en jaarlijkse studiereizen*, bijvoorbeeld naar de kapel van Ronchamp (1956) en naar Interbau in Berlijn (1957). Van der Perre zegt hierover:

"Stellen dat er op Sint-Lucas geen architectuurdebat gevoerd werd, is de waarheid geweld aandoen. Globaal genomen had dit debat wel degelijk plaats, maar te weinig op de plaats waar het zou moeten gebeuren: het atelier."⁴⁶

Verder volgens deze auteur bereikte het modernisme in Sint-Lucas zijn hoogtepunt in de periode 1955-1965, dus ook in de periode dat Fried Verschuren er de lessen volgde.⁴⁷ De studiekering het Cenakel, opgericht in 1958, legde zich toe op de bevordering van de moderne kerkelijke kunst in Vlaanderen. Jean Van den Bogaerde werd in 1955 leraar in het eerste jaar – wat daar alvast voor een concrete modernistische impuls zorgde. De humane en sociale dimensie van architectuur werd tijdens de opleiding benadrukt, maquettebouw nam bij het ontwerpen een plaats in naast schetsen, er kwam aandacht voor stedenbouw en voor het gebruik van nieuwe materialen en technieken, waarvoor ingenieurs in het lerarencorps werden aangeworven.⁴⁸ Fried Verschuren zelf verwijst voor zijn opleiding naar het belang van de studiereizen, waar de studenten op zichzelf waren aangewezen en leerden om zichzelf in vreemde talen uit de slag te trekken. Belangrijk vond hij ook de dagelijkse schets die gemaakt moest worden en die dan opgehangen werd om becommentarieerd te worden door de medestudenten, wat de basis was voor een houding van kritische reflectie en een communicatie.⁴⁹

Tijdens zijn opleiding was Fried Verschuren bevriend met de twee jaar oudere Marc Dessauvage, voor wie hij een grote bewondering koesterde.⁵⁰ Hun werk vertoonde, zeker voor kerkenbouw, een duidelijke verwantschap. Beide waren ook lid van het Cenakel. Het kerkontwerp van Dessauvage voor de wedstrijd *Pro Arte Christiana* in november 1959 was volgens Van der Perre gebaseerd op het project *"Kapel in de Duinen"* van Fried Verschuren, die Dessauvage overigens had overgehaald om aan deze wedstrijd deel te nemen.⁵¹ De *"zelfzekere vertrouwdheid met de contemporaine moderne architectuur - Le Corbusier, Johnson, Mies van der Rohe"*⁵², die Dessauvage met dit ontwerp demonstreerde, moet dus ook bij Fried Verschuren aanwezig geweest zijn. Zelf nam hij aan de wedstrijd deel met een ontwerp dat beter geschikt was voor de liturgische praktijk, waarmee hij als jongste deelnemer een eervolle vermelding behaalde⁵³.

Van der Perre beschouwt Fried Verschuren overigens als de student die de meest onconventionele en originele kerkontwerpen maakte. Uit zijn ontwerp voor een nieuw Sint-Lucasgebouw blijkt, volgens deze auteur, invloed van Le Corbusier, Oscar Niemeyer, het Uno-gebouw in New York van deze architecten en het UCO-gebouw in Gent.⁵⁴

Fried Verschuren studeerde in 1959 af als laureaat van zijn jaar. Hij volgde eveneens twee jaar stedenbouw aan Sint-Lucas en behaalde het getuigschrift meubelkunst.⁵⁵ Tijdens en

⁴⁵ Idem, 169.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ VAN DER PERRE, 88.

⁴⁸ Idem, 78-87.

⁴⁹ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 8 juni 2018.

⁵⁰ Idem, 157.

⁵¹ Ibidem en

S.N., 1960: *Pro Arte Christiana, West-Vlaanderen 9*, Brugge, 51-53 [online] http://www.dbnl.org/tekst/vla016196001_01/vla016196001_01_0013.php (geraadpleegd op 21/12/17).

⁵² BEKAERT G., VERPOEST L. 1987: *Marc Dessauvage 1931-1984*, Antwerpen, 20.

⁵³ VAN DER PERRE, 157.

Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 02.

⁵⁴ VAN DER PERRE, 88, 131.

⁵⁵ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 01.

na zijn studies behaalde hij verschillende onderscheidingen en prijzen, waaronder de tweejaarlijkse Univerbelprijs⁵⁶, waar de studenten van de hoogste twee jaren van Belgisch architectuurscholen aan mochten deelnemen en die ingericht werd met als doel het gebruik van glas in de bouwkunst te promoten.⁵⁷

Loopbaan en oeuvre

In de loopbaan van Fried Verschuren zijn het leraarschap en het werk als zelfstandig ontwerper steeds sterk verweven geweest.⁵⁸ Weliswaar moest hij door administratieve moeilijkheden zijn werk als architect vanaf midden jaren 1970 gedurende meerdere jaren stilleggen, waardoor het docentschap prominenter naar voren trad.

Tussen 1959 en 1960 werkte Fried Verschuren bij het bureau Taen en Nix in Utrecht en Rotterdam.⁵⁹ Thomas Nix was een vertegenwoordiger van de Bossche school die tussen 1950 en 1965 regelmatig gastcolleges stedenbouw verzorgde aan Sint-Lucas Gent.⁶⁰ Nix, een veelzijdig man met een brede interesse in kunsten, herkende in Fried Verschuren iemand met gelijkaardige opvattingen over geïntegreerd denken en nodigde hem uit voor een stage van drie jaar – die jammer genoeg na tien maanden werd afgebroken omdat Fried werd teruggeroepen om zijn legerdienst te vervullen.⁶¹

Zoals vaak lijkt voorgekomen te zijn bij getalenteerde oud-studenten, kreeg Fried de kans om zelf les te geven aan Sint-Lucas in Gent. Vanaf 1961 begon hij er zijn loopbaan als leraar, aanvankelijk met als opdracht een afdeling interieur-architectuur voor meisjes uit te bouwen, uiteindelijk als voltijds lesgever in de architectuurafdeling vanaf 1978, waar hij ook het onderzoeksproject rond 'architectuurantropologie' zou uitbouwen in de jaren 1990 (zie verder).⁶²

Het werk van Fried Verschuren als architect werd nog niet systematisch bestudeerd. Zijn archief is momenteel nog ongeordend, waardoor er geen volledige overzichtslijst van al zijn werken bestaat. Zelf geeft hij echter aan dat zijn eigen woning de enige realisatie is die hij volledig tot in de details kon uitwerken zoals hij het wenste (zie verder). Volgende uitgevoerde ontwerpen ziet hij zelf, naast tal van niet uitgevoerde projecten, als belangrijke stapstenen in zijn ontwikkeling⁶³, waar hij telkens één of meer aspecten van zijn visie wist te realiseren, bouwtechnisch of ontwerptheoretisch – die dan uiteindelijk in zijn eigen woning volledig uitkristalliseerden:

- 1959-1961: woning Keymeulen, Aalst
Principe mobiliteit en aanpasbare indeling in begane-grondwoning
- 1962-1978: recreatiewoningen in de Kempen, o.m. domein Rommersheide
Woontypologie economische, onderhoudsvriendelijke tweedeverblijfswoning
- 1962 – 1963: woning V. Ros, Landegem.
Toepassing voorbehandelde voorgemonteerde ramen.
- 1962-1964: woning Vivier, Temse
Principe geleidelijke grensovergangen
- 1963-1964: bedrijfsgebouw Jacobs, Moorsel
'Kristalstructuur'
- 1964: woning Fouquaert, Nieuwerkerken
Idem woning Keymeulen
- 1964: drukkerij Imago, Schietekat, Sint-Niklaas.
Toepassing verplaatsbare, opspanbare wandsystemen

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ VAN DER PERRE, 86, 123.

⁵⁸ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 03.

⁵⁹ Idem, 02.

⁶⁰ VAN DER PERRE, 122.

⁶¹ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 8 juni 2018.

⁶² Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 02.

⁶³ Alle projecten zijn opgenomen in Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 04-08.

- 1964 - 1965: woning tandarts Broekaert, Zottegem.
Toepassing staalskeletmontage
Woontypologie werken en wonen
- 1965-1967: onthaalcentrum De Meerleer, Sint-Niklaas.
Idem voorgaande
- 1967-1968: Parochiaal onthaalcentrum 'De Jordaan', Sint-Niklaas
Meervoudig functioneel, nu parochiekerk en pastorie Sint-Jansparochie
- 1969: Recreatiedomein 'de Eekhoorn', Brecht
Houten sandwichpanelen ontwikkeld voor de firma Lummerzheim
Woontypologie recreatiewoning, driehoek, dakvolume als verblijf
- 1971: woongelegenheden wintersportgebied Irak
'Rationele bouwmethodiek tot ongeveer 4 bouwlagen', met scharnierdak
snelmontage door de firma Lummerzheim
- 1973-1974: fabriek Piscador Destelbergen (gesloopt)
Plooidaken ontwikkeld voor de firma Lummerzheim
Typologie: fabriek als woning voor wie er werkt

Daarnaast verwijst Fried Verschuren in zijn curriculum nog naar volgende gerealiseerde ontwerpen:

- 1964 woning Dierickx, Laarne
- 1965: woningen Elias, Zottegem, Nartus, Mariakerke, Dr. De Waele, Oostakker
- 1967: Dr. Claus, Sint-Niklaas, Dr. Huyghe, Sint-Niklaas, Colpaert, Sint-Niklaas
- 1968: woning Nonneman, Vilvoorde
- 1969: woning Hemelaer, Zevergem
- 1972: woningen Oskamp, Haasdonk, Huygens, Belsele
- 1974: De Mayer, Sint-Niklaas
- 1975: woningen De Bundel, Drongen, Habay, Schelderode, Bogaerts, Mariakerke
- 1977: woningen De Cock, Sint-Niklaas, Van Hoye, Gent.

Van slechts een beperkt aantal woningen, terug te vinden in bijlage 5.2 zijn recente adresgegevens beschikbaar.

Fried Verschuren schuwde, naar eigen zeggen, als ontwerper steeds de publiciteit. In de literatuur is bijgevolg zeer weinig over zijn werken te vinden. Naast wat reeds hoger werd aangehaald, verwijst Van der Perre naar zijn verdienstelijke prestaties in de sector van de goedkope woningbouw, naar het ondertussen gesloopte bedrijfsgebouw Piscador in Destelbergen, waar het ontwerpconcept bewoonbaarheid werd toegepast op een textielatelier en naar zijn eigen woning, die als *'even onconventioneel, experimenteel en gericht op de essentie van het wonen'* wordt omschreven.⁶⁴

De eigen woning van Fried Verschuren is opgenomen in de gids *'Architectuur als buur'*, samen met het fabrieksgebouw Piscador.⁶⁵ Naar aanleiding van de publicatie van deze gids verscheen de woning in minstens één krantenartikel, waarin ze eveneens als eigenzinnig en controversieel wordt omschreven.⁶⁶ Ze komt ook voor op de *'Top 100 jonge bouwkunst'*, die door het agentschap werd samengesteld.⁶⁷

De gids *'Architectuur in de provincie. Realisaties in Oost-Vlaanderen 1963-1993'* omvat een selectie panden buiten het Gentse door een jury gekozen uit inzendingen door architecten. Voor Fried Verschuren werd de woning met tandartsenpraktijk Broekaert in Zottegem opgenomen: *'een grote verscheidenheid aan ruimtelijke ervaringen'* achter een sobere gevel.⁶⁸

⁶⁴ VAN DER PERREN, 89,97.

⁶⁵ BRACKE G. e.a. 1988: *Architectuur als buur, panorama van Gent en omstreken 1968-88*, Turnhout.

⁶⁶ COUVREUR S., 1988, *Een architect als buur*, s.l., 59. Bewaard in het persoonlijke archief van architect Ferdinand Schlich te Gent.

⁶⁷ Onroerend Erfgoed, Intern werkdocument 'Top 100 jonge bouwkunst', (S.N., s.d.).

⁶⁸ S.N., 1993: *Architectuur in de provincie. Realisaties in Oost-Vlaanderen 1963-1993*, Gent, 20, 82.

De eigen woning in zijn tijdscontext

De eigen woning van Fried Verschuren kwam tot stand vanaf 1974. De jaren zeventig zijn in de Vlaamse architectuurgeschiedenis vooralsnog een wat onderbelichte periode, die - tot aan de opkomst van het postmodernisme - soms zelfs vrij denigrerend wordt behandeld in de literatuur. Geert Bekaert heeft het over 'verloren jaren' en citeert: 'vrijwel zonder tegen te spartelen hebben zij zichzelf opgeslokt, de jaren zeventig, zonder garanties voor het nageslacht.'⁶⁹

De principes die aan de basis liggen van de architectuur van dit tijdvak -en die we ook terugvinden in de eigen woning van Fried Verschuren- bouwen verder op een discours dat kort na de Tweede Wereldoorlog startte. In de periode na de Tweede Wereldoorlog onderging het modernisme een verandering. Hilde Heynen verwijst naar de zoektocht die bij verschillende architecten en critici ontstaat naar een nieuwe vorm van geborgenheid⁷⁰. Het rigide, functionalistische modernisme krijgt een menselijk karakter⁷¹. De link kan hier eveneens gelegd worden met de uiteenzetting 'Bouwen wonen denken' van Martin Heidegger uit 1951, die het koesteren en vrijwaren zag als een fundamenteel aspect van het bouwen en het wonen⁷² en die bij verschillende architecten en theoretici weerklank vond.

Vernoemen we hier verder Team X, de groep architecten die CIAM in 1959 van binnenuit opbleezen, vanuit een stedenbouwkundige impuls maar uiteindelijk resulterend - na het uiteenvallen van het team - in twee architecturale stromingen die op zoek gingen naar een meer op de menselijke samenleving geënt modernisme, het brutalisme van Alison en Peter Smithson⁷³ enerzijds en het structuralisme⁷⁴ van de Nederlanders Jaap Bakema en Aldo Van Eyck anderzijds⁷⁵. Met name de uitgangspunten van Aldo Van Eyck, die zich 'verdiepte (...) in het erfgoed van zowel de klassieke westerse als de niet-westerse culturen, die hij beide, samen met het ideeëngoed van de avant-garde, beschouwde als de onmisbare voedingsbodem voor architectuur',⁷⁶ vertonen een sterke verwantschap met het architectuurhistorisch referentiekader dat door Fried Verschuren gehanteerd wordt (zie verder).

Er wordt ook in de late jaren 1960 en jaren 1970 nog verder gezocht naar nieuwe fundamenteen voor de architectuur en geëxperimenteerd met nieuwe woonvormen:

"Functionalistische principes werden afgewezen, alles kwam op losse schroeven te staan, en het architectuuronderwijs beschikte, zeker in België, niet over een architectuurtheoretische traditie waarmee de crisis het hoofd kon worden geboden. Men dacht dat de architectuur opnieuw moest worden uitgevonden op grond van inzichten uit de eigentijdse wetenschap, in de eerste plaats de menswetenschappen. Daarbij kwam spoedig het idee naar voren dat valabele architectuur slechts tot stand kon komen als de bewoners, de 'gebruikers' nauw bij haar ontstaan betrokken waren. (...) Vandaar in die periode een sterke belangstelling voor anonieme

⁶⁹ BEKAERT G. 1996: Hedendaagse architectuur in België, Tielt, 171.

⁷⁰ VAN HERCK K., AVERMAETE T.(ED.) 2006: *Wonen in Welvaart*, Rotterdam, Antwerpen, 196.

⁷¹ BERCKMANS C., BERNARD P. 2007: *Bruxelles '50 '60. Architecture moderne au temps de l'Expo 58*, Bruxelles, 19.

⁷² S.N. 1971: *Building Dwelling Thinking by Martin Heidegger from Poetry, Language, Thought (translated by Albert Hofstadter)*, New York. [online], 146-147, http://ssbothwell.com/documents/ebooksclub.org___Poetry__Language__Thought__Perennial_Classics_.pdf (geraadpleegd op 16/05/2018).

⁷³ "the Smithsons helped form the core tenets of Brutalism: low cost modularity, material focus and purity and, (...), buildings that reflected their inhabitants and location, ones that fostered community—Modernism with a Human Face" uit: GOODWIN D. 2017: *Spotlight: Alison and Peter Smithson* [online], <https://www.archdaily.com/645128/spotlight-alison-and-peter-smithson> (geraadpleegd op 16/05/2018).

⁷⁴ S.N. 2015, *Team X* [online], <https://voices.uchicago.edu/201504arth15709-01a2/2015/11/16/team-x/> (geraadpleegd op 16/05/2018).

⁷⁵ VAN GASTEL F. 2006: *Het stedelijk dak. De geordende kasbah als instrument van herbergzaamheid* [online], <https://anzdoc.com/het-stedelijk-dak-de-geordende-kasbah-als-instrument-van-her.html> (geraadpleegd op 16/05/2018).

⁷⁶ HEYNEN H. ed., 2001: *Dat is architectuur, Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, Rotterdam, 275.

*architectuur (...) zowel in primitieve culturen als in de traditionele Europese steden en dorpen.*⁷⁷

*"Het is een periode waarin de architectuur en haar modellen in vraag gesteld werden, nieuwe perspectieven ontstonden en een aantal sterke individuen een moderne architectuurtaal, gestaafd door een nieuwe visie omtrent bouwen en wonen, wisten te ontwikkelen. (...) Kenmerkend voor deze periode is verder het intens experimenteren met de typologie van de rijwoning, de dynamische planopbouw met splitlevels, onverwachte overgangen en doorkijkjes, de complexe geometrie, de aandacht voor de lichtinval, de belangrijke positie van de trap, het duidelijk zichtbaar laten van van elkaar gescheiden bouwmaterialen (betonsteen, zichtbeton, staal, hout) en het benadrukken van bepaalde details (...)"*⁷⁸

Geert Bekaert verwijst voor deze periode tot slot naar de rondtrekkende tentoonstelling 'architecture without architects' van Bernard Rudowski en de invloed van de etnologie op de architectuur⁷⁹.

Het is in deze context, waarin de moderne architectuur op verschillende manieren opnieuw werd uitgevonden en op de mens werd betrokken, dat ook de eigen woning van Fried Verschuren tot stand kwam.

De eigen woning – het aspect zelfbouw

Kort nadat Fried Verschuren het plan voor de bouw van zijn woning had opgevat, sloeg de oliecrisis toe. Overheidsopdrachten, waar al heel veel ontwerpwerk in was geïnvesteerd, werden plots afgelast, zoals de opdracht voor de parochiekerk Sint-Jan de Doper in Sint-Niklaas.⁸⁰ Financiële compensatie was er niet en ook andere opdrachten bleven uit. Onder meer door deze financiële tegenvaller besloot Fried Verschuren zijn woning volledig zelf te bouwen, samen met zijn vier zonen. De bouw van de woning startte in 1976 en het gezin trok er in 1983 in – hoewel op dat moment nog een heel aantal onderdelen op afwerking wachten, zo getuigde Fried Verschuren zelf in 1984:

*"(...) nu nog steeds voorlopige buitendeurelementen en ventilatie elementen. Nog steeds voorlopige trappen. (...) het meubilair daarvoor nog zelf te maken, te koppelen aan de vloerigheid, de murigheid, de raamtablettigheid, enz. ...tevens aksentueren van talrijke ruimtelijke horizonten te realiseren... tijd beperkt."*⁸¹

Het zelf bouwen van de eigen woning kwam er voor Fried Verschuren mede op basis van negatieve ervaringen uit zijn architectenpraktijk. Het experimentele karakter van zijn werk, de vernieuwende uitvoeringstechnieken, de drang om alles juist en exact uit te voeren, vormden bij andere opdrachten immers een hinderpaal – niet noodzakelijk steeds voor de bouwheren, wel vaak voor de aannemers en werklieden die het moesten uitvoeren. De kostprijs was een belemmering of men durfde het risico voor de uitvoering niet nemen. Het uitgangspunt van de eigen woning is mede daarom van meet af aan 'zelf doen':

*"Veel van wat ik in mijn architectuurpraktijk voorstelde, aanbod in ontwerpen, werd in de praktijk niet gerealiseerd omdat de andere het moest maken en omwille van het "nieuwe" en het "onmogelijke" en het "onlogische", het ook "onbetaalbaar" werd. Zodus... veel van deze opgestapelde ideeën realiseer ik nu eigenhandig zelf."*⁸²

⁷⁷ Bekende voorbeelden zijn de vroege werken van bOb Van Reeth, zoals zijn eigen woning in het Mechelse begijnhof en de woning Botte.

STRAUVEN F., 2000: *Eugeen Liebaut, architect*, Gent, Amsterdam, 13.

⁷⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Woningen Bruynincks - Meyvis - Nys [online], <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/5063> (geraadpleegd op 26 april 2018).

⁷⁹ BEKAERT 1996, 144.

⁸⁰ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 4-b een bijzondere aanvulling van een niet gerealiseerd ontwerp..

⁸¹ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 01

⁸² Idem.

De eigen woning van Fried Verschuren is hierdoor, zoals hij zelf aangeeft, het enige werk waarin hij zijn architectuurtheorie ten volle heeft kunnen ontplooiën, waar hij al zijn ideeën volledig kon uitwerken en al doende en denkende kon perfectioneren:

*"Eigen woning (...) synthesesewerk waarin o.a. toepassingen van mijn baksteen- en houttechnologie, waarin diverse eigen maakmethoden de materiële drager zijn van mijn architectuur van onze eigen woning. (...) het is de synthese van al mijn beschouwingen, ruimtelijk materieel uitgedrukt."*⁸³

*"Architecturale fundamenteën die ik wil veruiterlijken kunnen alleen maar realiteit worden als ik het ook volledig zelf doe. De ideeën verscherpen zich en zuiveren het maken door de permanente wisselwerking tussen denken, bedenken en zelf realiseren (...). Ik noem dat het doe-denken."*⁸⁴

Tijdens het bouwproces ontstonden verschillende uitvindingen, zowel machines, hulpstukken als onderdelen van de constructie en het meubilair, die soms ook gepatenteerd werden. Soms uit noodzaak, als oplossingen voor bouwproblemen waar nog geen oplossing voor bestond, soms uit toeval, soms uit een drang om zo efficiënt mogelijk te werken of om iets multifunctioneel te kunnen maken. Onderstaande opsomming geeft een aantal van deze vindingen weer:

- De samengestelde buitenpanelen naar eigen ontwerp, met verticale houten latten, geplaatst op horizontale latten, op een paneel van watervaste multiplex, op 6 centimeter isolatie van polyurethaan, bekleed met lood en met een binnenpaneel⁸⁵.
- Een paneel aan de voorgevel op het terras kan opengeklapt worden en als tafel dienst doen.
- Het terras aan de achtergevel wordt ten dele afgeschermd door een schuifraam, dat voor een gevelpaneel kan schuiven, waardoor dit als 'zonnepaneel' gaat fungeren.
- Schuin aluminium paneel op het terras van de slaapkamer dat een solarium-effect creëert
- Plaatsbesparende wielen zonder as aan de losse keukenelementen, bestaande uit o.m. kogellagers, een rubberen darm uit een auto en een veer uit een fietsrem.
- De goten louter uit hout opgebouwd
- Het multifunctionele trapmeubel in de gang
- Trapleuningen met afwerking voor slechtzienden
- De zelf ontwikkelde waterzuiveringsinstallatie in de kelder
- De zelf ontworpen, nog uit te voeren zonnepanelen in koper

Het zelf maken liet ook een uitzonderlijk hoge afwerkingsgraad toe. De houten latten van de buitenpanelen werden door Fried Verschuren zelf zeven maal vernist, geschuurd en opnieuw vernist, waardoor ze nog steeds in uitstekende conditie verkeren.⁸⁶ Het zelfde geldt voor het satijnglanzende, glas opgeschuurd hout in het interieur. Elektriciteitsleidingen voor verlichting werden zorgvuldig ingeslepen in het hout, dat nadien werd opgevuld, zodat ze nagenoeg onzichtbaar zijn geworden.⁸⁷ Houten planken werden zo gezaagd dat de nerven perfect doorlopen over de verschillende schuiven van een wandmeubel en het hout werd zo gekozen dat geen verkleuring onder de invloed van het licht zou plaatsvinden. Schuine spiegels aan het badkamermeubel worden rechtstreeks in het houtskelet geplaatst en bevinden zich exact symmetrisch, wat zeer 'juist' werken veronderstelt, net zoals het vensterglas dat ook rechtstreeks in het houtskelet werd geplaatst. De ruwbouw is tevens een afgewerkt product, wat ook nog eens kostenbesparend werkt. De architect kiest steeds bewust voor natuurlijke materialen, die

⁸³ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 06-07.

⁸⁴ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 18.

⁸⁵ Informatie verstrekt door Fried Verschuren (20 september 2017).

⁸⁶ Idem.

⁸⁷ Informatie verstrekt door Fried Verschuren (16 januari 2018).

meestal ook getoond worden zoals ze zijn, een enkele maal groen geschilderd (natuurkleur) of wit om een lichtreflectie te bewerkstelligen. Koper geniet als materiaal een bijzondere voorkeur voor details als de spatwand in de keuken, lichtschakelaars en de kapjes van zelfgemaakte verlichtingselementen.

Het zelf maken en de gebruikte materialen zijn tot in de details onderworpen aan uiterste kwaliteitseisen – wat de woning een afwerkingsgraad geeft die in feite aanknoopt bij oudere architectuurvormen. De zacht glanzende houtoppervlakken in combinatie met de lichtinval die op alle ogenblikken en op alle dagen anders is maar een warme, koesterende atmosfeer creëert – maakt dat er visueel parallellen te trekken zijn met bepaalde realisaties uit de Arts&Crafts, zoals de architecten Greene and Greene wiens woningen⁸⁸ en interieurs in exquise, tot in het detail ontworpen houtbouw wel omschreven werden als *'poems of wood and light'*, een predicaat dat eveneens van toepassing is op de eigen woning van Fried Verschuren.

In de woning worden verschillende kunstwerken van eigen hand op strategische plaatsen geïntegreerd of zijn sculpturen nog in ontwikkeling die in de toekomst op bepaalde zichtassen een plaats moeten krijgen⁸⁹.

Tot slot is de woning gebaseerd op een regelmatig grid en steeds terugkerende maten – de houten skeletstructuur met zijn verbindingen wordt helder getoond – in die zin sluit de woning aan bij de architectuur van Mies Van der Rohe. Bepaalde elementen in exterieur en interieur doen dan weer Japans aan – herinnerend aan Katsura imperial villa (die van invloed was op tal van modernisten) of dichterbij huis het paviljoen van Japan door Maekawa op Expo '58. Het gebruik van een houtskelet laat toe een lichte en luchtige constructie te maken, het is economisch en laat zelfbouw toe. Fried Verschuren verkende de mogelijkheden ervan in zijn recreatiehuizen in de Kempen. Het is een minder vaak voorkomende constructiewijze – wel zijn er eveneens voorbeelden bekend bij Jean Van den Bogaerde en Peter Callebout.

Aandacht voor energiezuinigheid en ecologie

De woning van Fried Verschuren kwam tot stand in volle oliecrisis, maar ook al eerder was men zich bewust van de snelle uitputting van natuurlijke bronnen:

"dans le courant des années soixante, les effets néfastes de la croissance commencent à être pointés du doigt par les intellectuels. La problématique de la pollution, la perspective d'un épuisement rapide des ressources naturelles et la derive matérialiste de la société se font de plus en plus évidentes. (...)"⁹⁰

Energetisch en ecologisch bewust ontwerpen werd in deze periode noodzakelijk⁹¹. Energiezuinigheid en ecologie liggen ook van in het begin aan de basis van het ontwerp van de woning van Fried Verschuren. Er werd daarnaast bijzondere aandacht geschonken aan de vochtuithouding en de verluchting, hetgeen in die dagen nog niet voor de hand liggend was:

"In het begin van de jaren 70: bouwfysica is de tijdgenoten vreemd... met allerhande vochtproblemen. Terwijl anderzijds mijn huis ook één en al kan ademen, maar zonder condensatie. Terwijl het bouwlichaam een absorbeerder is van de zonne-energie, met zowel de gevelpanelen als het dakvlak, zonder eruit te zien als een serre, en zonder al die rommel op het dak."⁹²

⁸⁸ Zie bijvoorbeeld Gamble House.

⁸⁹ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 35, 39, 41, 42.

⁹⁰ BERCKMANS C., BERNARD P., 13, 29.

⁹¹ STRAUVEN F., 2000: *Eugeen Liebaert, architect*, Gent, Amsterdam, 13.

⁹² Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 00.

De woning is ontworpen in een combinatie van houtskeletbouw voor de binnenstructuur, de noordwest- en zuidoostelijke wanden en baksteenmetselwerk voor de noordoost- en zuidwestelijke muren. De houten structuur laat een zeer open en variabele indeling toe, maar is op zich weinig thermisch bufferend, vandaar allicht de keuze voor een gesloten, opwarmende 'zonnewand' op het zuidwesten, eveneens de regenkant, en een eveneens gesloten thermisch geïsoleerde bakstenen buitenwand op het noordoosten. Zuidoost- en noordwestgevel zijn meer beglaasd en opengewerkt. De gevelpanelen en de dakbedekking zijn zwart van kleur en absorberen hierdoor de zonnewarmte. Door de manier van ontwerpen wordt volgens de architect een thermische buffer van ongeveer zes graden gerealiseerd.⁹³

De woning wordt momenteel, naast met een houtkachel in de woonkamer, elektrisch verwarmd, met aansluiting op het elektriciteitsnet. Een eigen systeem van zonnepanelen op basis van koper werd ontwikkeld, maar wacht nog op uitvoering. Als dit systeem gerealiseerd wordt, is de woning in principe bijna zelfvoorzienend op het vlak van elektriciteit.⁹⁴

Ter hoogte van de ouderslaapkamer is één buitenpaneel omgevormd tot experimenteel zonnepaneel. Een schuin geplaatst vlak met spiegelende bekleding aan het terras van de ouderslaapkamer zorgt daarenboven voor reflectie van zonlicht en zonnewarmte naar binnen.

De woning is niet aangesloten op het drinkwaternet. Van bij de bouwperiode wordt water geput uit een zelf geboorde, diepe put en via een eigen zuiveringssysteem in de kelder tot drinkbaar water omgevormd.⁹⁵ Ook op dit vlak is de woning zelfvoorzienend.

Bij het ontwerpen van de weekendverblijven in Brecht werd Fried Verschuren voor het vraagstuk gesteld hoe te vermijden dat deze huizen, die slechts sporadisch gebruikt worden, vochtig en muf zouden worden tijdens de afwezigheid van hun eigenaars. Hij wou dit realiseren zonder -bijvoorbeeld- een raam continu open te laten staan, wat dan weer aantrekkelijk zou zijn voor ongedierte of inbrekers of wat voor regeninfiltratie zou zorgen⁹⁶. Fried Verschuren ontwikkelde hiervoor een soort meerdelig luik met verschillende rasters en filters, dat in gesloten toestand lucht doorlaat, maar waterdicht is. Met één paneel van vrij kleine oppervlakte wordt ook zijn eigen woning – waar immers geen opengaande ramen zijn- continu verlucht, wat op dat moment vooruitstrevend was.

De eigen woning – een koesterend woon-milieu op maat

Tijdens gesprekken met Fried Verschuren in de loop van 2017 kwam stelselmatig meer informatie over zijn persoonlijke, bijzonder complexe architectuurtheorie aan het licht.⁹⁷ Belangrijk daarbij is dat hij bij dit alles zelden concrete referenties geeft – die zijn voor hem immers van geen enkel belang. Architectuur is het resultaat van natuurkrachten en van een gemeenschappelijke culturele erfenis, die door iedere architect op zijn manier wordt verwerkt. In de scholen ligt de nadruk op het genie van de architect – dit is echter van geen tel. Originaliteit ligt in het verwerken van wat reeds bestaat, in de eigen uitdrukking van de gemeenschappelijke cultuur. Niet Le Corbusier is belangrijk, wel bijvoorbeeld hoe die in Ronchamp via het licht de beleving van de architecturale ruimte weet te veranderen. Het gaat er niet om de eerste te zijn of de beste, de meest vooruitstrevende, maar wel om de beste oplossing te vinden voor het gestelde probleem.

Via zijn persoonlijk studiewerk over (onder meer) Eridu (de oudste stad ter wereld), andere Sumerische sites en het oude Egypte, gaat Fried Verschuren op zoek naar de gemeenschappelijke fundamenten en de oorsprong van de architectuur en het wonen –

⁹³ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 04.

⁹⁴ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 17.

⁹⁵ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 06.

⁹⁶ Informatie verstrekt door Fried Verschuren op 10 november 2017.

⁹⁷ Tenzij anders aangegeven werd de informatie opgetekend tijdens gesprekken met Fried Verschuren op 20/9 en 10/11 2017.

begrippen als de kraal, overgangen, de cirkel en het vierkant, evoluerende horizonten, het tracé en het kanon worden onderzocht⁹⁸. Ook het onderzoeksproject rond architecturale antropologie, dat Fried Verschuren in de jaren 1990 samen met Marc Dujardin uitbouwt aan het Sint-Lucasinstituut ligt in deze lijn. In de cursus van Marc Dujardin, waarnaar Fried Verschuren zelf verwijst, zijn verschillende uitgangspunten te vinden, die ook voor zijn eigen woning belangrijk zijn:

*"De woning is voor de mens een tweede belichaming(...)
Zijn innerlijkheid en blijvendheid essentiële eigenschappen van het wonen, vrijheid en eigenheid zijn dit evenzeer.(...)
Het huis is bijgevolg essentieel het eigen huis met een zelfgeschapen sfeer waarin de eigenheid zich aanschouwen en weerspiegelen kan.(...)
Het wonen is aanvankelijk landelijk wonen, dit wil zeggen in onmiddellijke betrekking met de natuur (...)
Wonen die (sic) tot taak heeft binnen en buiten te scheiden, volbrengt zich in het bouwen van een grens (...)
ons lichaam reageert op ruimtelijke kwaliteiten zoals open-gesloten, leegte-volume en verleent op die manier betekenis aan de omgeving. Hiervoor duiden we op het belang van de haptische beleving van de gebouwde omgeving via lichaamsbeweging. "⁹⁹*

Ook in de persoonlijke architectuurvisie van Fried Verschuren zal dit alles een doorwerking vinden, zoals te lezen in het boek dat de bouw van zijn eigen woning documenteert:

"Mijn architectuur is subjectivistisch, ik tracht de hoop van de totaalmenselijke bevrijding in het wonen uit te drukken in verruimende suggestiviteiten. Zo heb ik geen gevelhoeken, geen dakranden. De expressie worde (sic) steeds overgankelijkheid van de ene naar de andere richting, met scheerlicht ertussen... want alles wil ik doen ademen met lucht er tussenin. Alles ademig, hopelijk zelden kortademig."¹⁰⁰

"Mijn huis wordt een landschappelijk milieu om ruimtelijkheid te ontdekken en intiemisme discreet te accentueren door talrijke vista's, door de ruimtelijke variabele akoestiek, door de lichtwandeling van de zon van 's morgens tot 's avonds. (...) Het is aldus een sculptuur waarin interactief met de natuur kan gewoon worden. Het is een woon-milieu met een huid. Een huid met eigenschappen van bescherming tegen regen en wind, warm en koud, tegen lawaai en opdringerigheid"¹⁰¹

Om de bewoners zoveel mogelijk levensruimte te geven zijn variabel licht, doordachte lichtreflectie, openheid en ruimtewerking van het grootste belang. Iedere vensteropening is doordacht geplaatst en het gebruik van split-levels en open doorzichten maximaliseert de ruimtelijke ervaring. De trap is een belangrijk element, van waaruit variabele horizonten en ervaringen mogelijk zijn.

"Elke zonnige dag is de woonervaring dynamisch. In de levende natuur beweegt alles, maar een huis beweegt liefst niet; terwijl het wordt gemaakt voor mensen, en die bewegen. Zo zorgt de zon ervoor alsof het huis babbelt met alles wat beweegt."¹⁰²

⁹⁸ Zie ook: https://www.researchgate.net/publication/322488080_DE_TAAL_VAN_HET_GEOMETRISCH_TRACE.

⁹⁹ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 8-c, De woning is voor de mens een tweede belichaming. Een deel uit het postgraduaat van Marc Dujardin. Deel van de cursus Cursus, 10.01-10.03 – 10.5 – 10.9.

¹⁰⁰ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 3, 03.

¹⁰¹ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 1.

¹⁰² Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 4-c.

*"Door het driedubbel dik klaar glas van de ruiten ontstaat een surplus aan spiegelreflexen, zowel overdag als bij kunstlicht 's avonds. Deze lichtreflexen geven aan het scheerlicht een versterkte artikulatie van de ruimtelijkheid.(...) het huis is ontvankelijk voor de sterkte en voor de kleuren van dat licht. Alle hout van het skelet tot paarlemoerigheid opgeschuurd om een maximum aan lichtdensiteit te reflektieren (...) de plafondpanelen van de "schuine dakvlakken" zijn wittig met satijnlak afgewerkt om het scheerlicht met een kwasi spiegeleffect te aksentueren."*¹⁰³

*"De trap. Door de ruimtelijke schikking met tussennivo's ervaar je in het huis diverse horizonten. De daarbij horende trappen zijn zodanig geïntegreerd zodat de begankenis van de trap daardoor ook een stijgende of afdalende ervaring wordt.(...) door het bestijgen of het afdalen wordt de ruimtelijke ervaring integraal versterkt"*¹⁰⁴

Door de woonniveaus boven het straatniveau te leggen, krijgt de woning een weidser uitzicht. Ook de doorzichten naar de open lucht 'openen' het huis, terwijl er toch gewaakt wordt over de nodige beschutting en intimiteit:

*"In een stedelijke bebouwde omgeving heb je zo weinig de kans om een 'weidse' horizon te kunnen ervaren. En om terug op adem te komen heb je een weidse horizon nodig... openig of intimistisch. (...)"*¹⁰⁵

Ook de tuin maakt tot slot integraal deel uit van dit veilige woonmilieu voor het gezin:

*"Voor het gezin is het huis ook tuin is het huis ook meubel want je ervaart de tuin op intens beschutte wijze"*¹⁰⁶

*"Op de schets van het begane grond plan staat de keuken aan de buitenrand, terwijl ze werkelijk ruimtelijk centraal staat in relatie tot het interieur van de woning en het buiten interieur: de gezinstuin"*¹⁰⁷

De eigen woning als architectenwoning

De criterianota 'de eigen woning van architecten'¹⁰⁸ geeft als eerste evaluatiecriterium de figuur van de ontwerper zelf – de mate waarin hij of zij een stempel heeft gedrukt op een bepaalde periode. Fried Verschuren schuwde steeds de publiciteit, zijn werk is tot op heden niet volledig onderzocht en komt slechts sporadisch voor in overzichtswerken. Als lesgever aan Sint-Lucas in Gent van in 1961 tot in de jaren 1990 zal hij zeker zijn invloed gehad hebben op enkele generaties architectuurstudenten, temeer aangezien hij ook de cursus atelier in het derde jaar voor zijn rekening nam. Zelf haalt hij de ontwerpmethodiek via observatie aan als een vernieuwing die hij in het atelierontwerpen introduceerde. Ook nu nog komen soms studenten bij hem thuis om kennis te maken met zijn ideeënwereld.¹⁰⁹

Volgens de criterianota is de woning die architecten op een bepaald ogenblik in hun carrière voor zichzelf oprichtten zonder twijfel een typerend onderdeel van oeuvre, dat vanuit verschillende achtergronden kan ontstaan:

'Voor sommigen is de eigen woning een manifest dat met veel bravoure op jonge leeftijd grote idealen poneert.

Voor anderen vertegenwoordigt de woning een proefstation in permanente evolutie, op het groeiritme van ervaring en welstand van haar ontwerper. Van Henry van de Velde is in die zin bekend dat elke fase van zijn kosmopolitische levensloop

¹⁰³ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 2, 07.

¹⁰⁴ Idem, 11.

¹⁰⁵ Persoonlijk archief van Fried Verschuren. Informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a.. Uit: 9, 4-7.

¹⁰⁶ Idem, 08.

¹⁰⁷ Idem, 09.

¹⁰⁸ Onroerend Erfgoed, Criterianota 'Eigen woning architecten', (S.N., 2007).

¹⁰⁹ Informatie verkregen van Fried Verschuren op 8 juni 2018.

vergezeld ging van een eigen woning met een aangepast woonconcept, van het warme Arts & Crafts-gevoel in 'Bloemenwerf' tot de rigide Neue Sachlichkeit van 'La nouvelle maison'.

Soms betekent de eigen woning tenslotte het moment van de grote synthese, het totaalkunstwerk en woonideaal dat het leven onveranderd blijft vormgeven, zoals bijvoorbeeld de woning van Renaat Braem in Deurne treffend illustreert.'

In het geval van Fried Verschuren is de architectenwoning zijn eerste en enige woning, die, zoals al aangetoond, zijn enige realisatie is waar hij zijn ideeën kon omzetten in de praktijk. Bovendien is de woning volledig eigenhandig gebouwd, met inbegrip van het meubilair. In die zin is ze voor hem ook een grote synthese, waarin alles is gerealiseerd in functie van zijn persoonlijke woonideaal, waardoor de woning een uitzonderlijke positie inneemt binnen zijn oeuvre en bijzonder representatief is voor zijn werk, wezenlijke kwaliteiten voor een architectenwoning, zoals ook vooropgesteld door de criterianota.

De woning is niet alleen een beschutte leefomgeving voor zijn gezin, maar ook de plaats waar Fried Verschuren zijn architectenpraktijk uitoefende, zich voorbereidde als docent en nu nog steeds zijn onderzoek doet. Als dusdanig beantwoordt de woning ook aan de typologie van de architectenwoning.

De woning is tot slot gaaf bewaard en volledig herkenbaar tot ons gekomen, nog steeds ingebed in haar oorspronkelijke 'buiteninterieur' dat een integraal deel uitmaakt van deze realisatie.

2.1.2. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.2.1. Architecturale waarde

De eigen woning van Fried Verschuren komt tot stand in de jaren 1970, een periode waarin de het naoorlogse rationele en functionalistische modernisme in vraag wordt gesteld en architecten en critici op uiteenlopende manieren op zoek gaan naar manieren om het wonen opnieuw te betrekken op de mens. De architectenwoning is bij uitstek representatief voor deze tendens. Via zijn persoonlijk studiewerk over oude beschavingen en uitheemse culturen gaat Verschuren -zoals andere tijdgenoten- op zoek naar de gemeenschappelijke fundamenteën en de oorsprong van de architectuur en het wonen, die hij vervolgens in zijn eigen woning toepast.

De zelfgebouwde woning is geconcipeerd als een koesterende omgeving voor een hecht gezinsleven – een 'beschermend woonmilieu met een huid' zoals de architect het zelf omschrijft. Het is een veilige, omheinde kraal waartoe niet iedereen zomaar toegang krijgt. De tuin, als levendig 'buiteninterieur', wordt integraal als een deel van het woonmilieu beschouwd. Het geheel is geconcipeerd om te laten wonen in de grootste vrijheid en om een dynamische woonervaring te creëren. Het resultaat is een eigenzinnige woning waar de variabele lichtinval, de doordachte lichtreflectie, de openheid en de ruimtewerking van het grootste belang zijn. Iedere vensteropening is weloverwogen geplaatst en het gebruik van split-levels en open doorzichten maximaliseert de ruimtelijke ervaring. De trap is een belangrijk element, waarrond de belangrijkste ruimtes voor het gezinsleven in open verbinding geschikt zijn. Het exterieur met zichtbaar houtskelet reflecteert de dynamische binnenindeling.

De woning weerspiegelt daarnaast Fried Verschuren's interpretatie van de toen gangbare internationale tendensen en getuigt van heterogene, voornamelijk modernistische referenties, gaande van het Raumplan van Loos, de lichtwerking en de promenade architecturale van Le Corbusier, de eerlijke constructie van Mies Van der Rohe en Japanse en Scandinavische invloeden - die samen resulteren in een krachtige, hoogstpersoonlijke realisatie, die bovendien gaaf bewaard bleef.

Door haar experimentele karakter, de open structuur, het werken met een dynamische planopbouw met splitlevels, onverwachte overgangen en doorzichten, de aandacht voor de lichtinval, de belangrijke positie van de trap, het duidelijk zichtbaar laten van de verschillende bouwmaterialen en het benadrukken van bepaalde details is de woning ook

bij uitstek typerend voor deze periode, althans voor wat de vooruitstrevende architectuur betreft.

De eigen woning van Fried Verschuren, vooralsnog onderbelicht gebleven in de literatuur, is het enige werk waarin deze architect en docent zijn architectuurvisie ten volle kon ontplooiën. Het experimentele karakter van zijn ontwerpen, de nieuwe technieken en het streven naar een uiterst hoge afwerkingsgraad maakten dit in andere werken nagenoeg onmogelijk. Het zelf bouwen bleek een noodzakelijke voorwaarde om tot het volledig uitkristalliseren van zijn ideeën te komen. De architectenwoning, in feite het magnum opus van deze eigenzinnige architect, neemt hierdoor een uitzonderlijke plaats in binnen zijn oeuvre.

De eigen woning van Fried Verschuren kwam tot stand in volle oliecrisis. Het ontwerp is bijzonder doordacht op het vlak van energiezuinigheid en onder meer op dit vlak zijn tijd vooruit. Door de oriëntatie op het bouwperceel, het gebruik van een zwarte kleur voor de buitenafwerking, de weloverwogen materiaalkeuze met een combinatie van isolerende panelen naar eigen ontwerp, driedubbel isolerend glas, hout en baksteen is de woning sterk thermisch bufferend. Ze is zelfvoorzienend op het vlak van water en op termijn moeten nog te bouwen experimentele zonnepanelen naar eigen ontwerp haar ook meer onafhankelijk maken van het elektriciteitsnet.

De drang van de architect om te experimenteren en steeds te zoeken naar een volmaakte oplossing voor een gesteld probleem zorgt ervoor dat in de woning kleine en grote innovatieve oplossingen te vinden zijn, die haar tot een vrij uniek woonlabo maken. De isolerende panelen van de buitenschil werden zelf ontwikkeld en vervaardigd door de architect, net als de goten die louter uit hout zijn opgebouwd. Plooibare verluchttingspanelen naar eigen ontwerp zorgen ervoor dat de woning permanent verlucht kan worden, wat eveneens vooruitstrevend was. Het solarium op het balkon van de ouderslaapkamer zorgt samen met een experimenteel zonnepaneel voor bijkomend licht en warmte in deze ruimte. Meubels en delen van de skeletstructuur worden meermaals multifunctioneel opgevat en ook hier getuigen de details van een constant zoeken naar optimalisering en efficiëntie.

2.1.2.2. Artistieke waarde

De eigen woning van Fried Verschuren werd ontworpen als een totaalconcept, waarin zowel meubilair naar eigen ontwerp als kunstwerken geïntegreerd worden. Het beperkte kleurenpalet dat in de woning gebruikt wordt (groentinten, ecru, gebroken wit, lichte houtsoorten) ondersteunt dit gegeven. Bepaalde elementen van het vast meubilair, zoals de trap in de inkomhal, de spiltrap naar de bovenste verdieping en de badkamer werden opmerkelijk sculpturaal opgevat. Uitzonderlijk is daarenboven dat alles dat door de architect werd ontworpen ook door hemzelf werd uitgevoerd. Hierdoor werd een zeer hoge afwerkingsgraad gerealiseerd, die in feite aanknoopt bij oudere architectuurvormen. De zacht glanzende houtoppervlakken in combinatie met de lichtinval die op elk moment anders is creëren een warme, koesterende atmosfeer. Visueel zijn er parallellen te trekken met bepaalde realisaties uit de Arts&Crafts, zoals de werken van de architecten Greene and Greene wier woningen en interieurs in *exquisite*, tot in het detail ontworpen houtbouw omschreven werden als *'poems of wood and light'* - een predicaat dat eveneens van toepassing is op de eigen woning van Fried Verschuren.

2.2. Motivering van het type bescherming

De architectenwoning van Fried Verschuren wordt beschermd als monument. Het Onroerendergoeddecreet definieert een monument als volgt: *"een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurogoderen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."*

Vermits het gaat om een architectenwoning, van zolder tot kelder en met inbegrip van het interieur en het meubilair ontworpen en (op het beton van de kelder na) ook uitgevoerd door Fried Verschuren en zijn gezin, is een bescherming als monument het meest aangewezen.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De afbakening omvat de architectenwoning met de bijbehorende tuin omwille van het belang die de architect hechtte aan het contact met de natuur vanuit de woning. De serre en de werfkeet in de tuin worden niet opgenomen in de bescherming.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Het perceel is volgens het gewestplan gelegen in woongebied.

Het is eveneens gelegen binnen het gewestelijk ruimtelijk uitvoeringsplan 'Afbakening grootstedelijk gebied Gent', RUP_02000_212_00126_00001, goedgekeurd op 16/12/2005 en binnen het gemeentelijk ruimtelijk uitvoeringsplan SA-2A RUP Syngemkouter, goedgekeurd op 31/01/2008.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten.

Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Archivalische bronnen

Onroerend Erfgoed, Criterionota 'Eigen woning architecten', (S.N., 2007).
Onroerend Erfgoed, Intern werkdocument 'Top 100 jonge bouwkunst', (S.N., s.d.).
Persoonlijk archief van Ferdinand Schlich, knipsel : COUVREUR S., 1988, Een architect als buur, s.l., 59.
Persoonlijk archief van Fried Verschuren, informatiebundel over architectuur, lesgeven e.a. samengesteld door Fried Verschuren in 2017.
Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen Sint-Amandsberg, 75-199.

Literatuur

BEKAERT G., VERPOEST L. 1987: *Marc Dessauvage 1931-1984*, Antwerpen.
BEKAERT G. 1996: *Hedendaagse architectuur in België*, Tielt.
BERCKMANS C., BERNARD P. 2007: *Bruxelles '50 '60. Architecture moderne au temps de l'Expo 58*, Bruxelles.
DE BONT Y. & STRAUVEN F.(ed.) 2012: *Architectuur in de Golden Sixties*, s.l..
DE KOONING M. e.a. 1988: *Architectuur als buur, panorama van Gent en omstreken 1968-88*, Turnhout.
HEYNEN H. ed., 2001: *Dat is architectuur, Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, Rotterdam.
RISSELADA M. ed. 2008: *Raumplan Versus Plan Libre. Adolf Loos/Le Corbusier*, Amsterdam. Online raadpleegbaar via Google Books.
S.N., 1993: *Architectuur in de provincie. Realisaties in Oost-Vlaanderen 1963-1993*, Gent.
STRAUVEN F., 2000: *Eugeen Liebaut, architect*, Gent, Amsterdam.
VAN HERCK K., AVERMAETE T.(ED.) 2006: *Wonen in Welvaart*, Rotterdam, Antwerpen.

Websites / Digitale bronnen

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Woningen Bruynincks - Meyvis - Nys* [online], <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/5063> (geraadpleegd op 26 april 2018).

GOODWIN D. 2017: *Spotlight: Alison and Peter Smithson* [online], <https://www.archdaily.com/645128/spotlight-alison-and-peter-smithson> (geraadpleegd op 16/05/2018).

SAMUEL F. 2007: *Le Corbusier in Detail*, London, [online], <https://www.slideshare.net/liestiab/architecture-le-corbusier-in-detailflora-samuel> (geraadpleegd op 14/05/2018).

S.N., 1960: *Pro Arte Christiana, West-Vlaanderen 9*, Brugge, 51-53 [online] http://www.dbnl.org/tekst/_vla016196001_01/_vla016196001_01_0013.php (geraadpleegd op 21/12/18).

S.N. 1971: *Building Dwelling Thinking by Martin Heidegger from Poetry, Language, Thought (translated by Albert Hofstadter)*, New York. [online], http://ssbothwell.com/documents/ebooksclub.org__Poetry__Language__Thought__Perennial_Classics_.pdf (geraadpleegd op 16/05/2018).

S.N. 2015, *Team X* [online], <https://voices.uchicago.edu/201504arth15709-01a2/2015/11/16/team-x/> (geraadpleegd op 16/05/2018).

S.N. 2017: *Danish modernism: 1950s Jorn Utzon-designed modernist property in Helsingor, Denmark* [online] <http://www.wowhaus.co.uk/2017/01/16/danish-modernism-1950s-jorn-utzon-designed-modernist-property-in-helsingor-denmark/> (geraadpleegd op 14/05/2018).

VAN GASTEL F. 2006: *Het stedelijk dak. De geordende kasbah als instrument van herbergzaamheid* [online], <https://anzdoc.com/het-stedelijk-dak-de-geordende-kasbah-als-instrument-van-her.html> (geraadpleegd op 16/05/2018).

VERSCHUREN F. 2017: *De taal van het geometrisch tracé*, [online], https://www.researchgate.net/publication/322488080_DE_TAAL_VAN_HET_GEOMETRISCH_TRACE (geraadpleegd op 16/05/2018).

Mondelinge bronnen

Informatie verkregen van Fried Verschuren op 20 september 2017, 10 november 2017, 16 januari en 8 juni 2018.

Informatie verkregen van Fried Verschuren op 9 maart 2018, tekst per e mail: '*Het is een sculptuur 2018*'.

Informatie verstrekt door Fried Verschuren, tekst '*Jeugdherinnering en picturaal werk stimulerend*', 8 juni 2018.

Informatie verkregen van erfgoedonderzoeker 'Historische Tuinen en Parken' Herman Van den Bossche, e mail (22 november 2017).

Terreinbezoeken

DE HOUWER V., DEPUYDT K. 2016: Terreinbezoek woning Fried Verschuren Gent (Sint-Amandsberg) tijdens inventarisatie, zonder interieurbezoek (terreinbezoek op 06 september 2016).

DE HOUWER V. 2017: Terreinbezoek woning Fried Verschuren Gent (Sint-Amandsberg) met interieurbezoek (terreinbezoek op 20 september 2017).

DE HOUWER V. 2017: Terreinbezoek woning Fried Verschuren Gent (Sint-Amandsberg) met interieurbezoek (terreinbezoek op 10 november 2017).

DE HOUWER V., PIETERS H. 2018: Terreinbezoek woning Fried Verschuren Gent (Sint-Amandsberg) met interieurbezoek (terreinbezoek op 16 januari 2018).

DE HOUWER V. 2018: Terreinbezoek woning Fried Verschuren Gent (Sint-Amandsberg) met interieurbezoek (terreinbezoek op 8 juni 2018).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Documentatie

Dit dossier omvat een fotobijlage. Daarnaast is de fysieke toestand van het te beschermen goed gedocumenteerd in de fotoregistratie bij het ministerieel besluit.

5.3. Cultuurgoederen

Alle inhoudelijke informatie over de cultuurgoederen is opgenomen in de betreffende bijlage.

5.4. Criterionota